

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

ГЕРОДІАН

■

ІСТОРІЯ РИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПІСЛЯ МАРКА АВРЕЛІЯ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2026

ПЕРЕДМОВА

У цій передмові до видання «Історії Римської держави після Марка Аврелія» Геродіана (у восьми книгах) ми намагатимемося розв'язати чотири завдання. По-перше, дати нарис римської історії від заснування міста й до 238 р. н. е., коли закінчується оповідь нашого історика. Ми будемо робити наголос і звертати увагу насамперед на ті факти, що важливі для розуміння контексту подій, про які розповідає Геродіан. По-друге — окреслити розвиток античної історіографії, щоб позначити те місце, яке посідає в ній автор. По-третє — охарактеризувати Геродіана як історика, висвітлити основні теми, на які він звертає увагу у своїй праці. Четверте завдання — коротко сформулювати основні особливості викладу та комунікативне завдання його твору.

Нарис історії Риму: від заснування міста до «року шести імператорів» (238 р.)

Легендарним засновником Риму вважався Еней. Зі своїм батьком Анхізом він нібито врятувався зі знищеної Трої, пройшов досить довгим маршрутом по Середземному морю (завітавши до Карфагену й покруктивши роман із місцевою царицею Дідоною), а потім зупинився в Італії, де після битви з місцевим вождем Турном заснував нове місто Лавіній, вихідці з якого

пізніше заснували Альбу-Лонгу, де народилися Ромул і Рем.

Міф про заснування Риму загальновідомий, тому не будемо вдаватися до його переказу. Підкреслимо тільки, що, як і в історії легендарного пращура римлян Енея, цей міф будується на постійній ворожнечі: спочатку між Нумітором, дідом Ромула й Рема, та Амулієм, його братом, а потім уже між Ромулом і Ремом. Брати сперечалися, на честь кого з них назвати новозасноване місто, і те, що вони так і не дійшли згоди, засвідчило вбивство молодшого брата.

Два з половиною століття Римом правили царі. Крім постійних війн із сусідами, римляни також розбудовували свою державу, розробивши календар (який був місячним), а також перейняли в етрусків низку релігійних звичаїв і церемоній. Зокрема, уже за Ромула з'являється колегія арвальських братів, які відповідали за врожай та благоденство міста. Також за наступника Ромула Нуми Помпілія з'являються спеціальні жреці-феціали, які опікувалися ритуальними діями щодо війни і миру. Якщо Рим оголошував комусь війну, то жрець-феціал окреслював певну територію, що вважалася тепер ворожою, і кидав у неї ритуального списа. Вважалося, що в такий спосіб боги, які стежать за тим, щоб велися тільки справедливі війни, будуть вдоволені. Особливе місце в римському релігійному культі посідали весталки — жриці богині-хранительки домашнього вогнища Вести. Весталками мали ставати молоді дівчата, які зобов'язувалися протягом усього життя зберігати цноту й у такий спосіб вберігати Рим від ритуального прокляття. У часи заворушень у Римській державі весталки ставали своерідними цапами-відбувайлами, на яких переходив народний гнів, до

того ж так відбувалося й за часів республіки, коли весталок закопували живцем, і в пізніші імперські часи, коли весталок карали за імператора Каракалли.

У 509 р. до н. е. відбулася скандальна історія зі збещенням знатної римської матрони Лукреції. Винним у ньому був син царя Тарквінія Гордого, тому й царя, і його сина прогнав обурений римський народ, встановивши замість одноосібної влади «спільну справу» — *res publica* — й давши клятву, що ніколи не допустить повернення царів.

Тепер замість царів Римом управляли консули — двоє осіб, яких обирали на рік на народних зборах (які тоді проходили за майновим цензом). Разом із консулами Римом управляв сенат — рада старійшин, *senex*, сформована ще за часів заснування міста зі спільників Ромула. У республіці формується *cursus honorum* («шлях честі») — ланцюжок посад, які треба було поспідовно обіймати, щоб зробити кар'єру. І хоча цей ланцюг змінювався від століття до століття (наприклад, в імперії набагато більше, ніж цивільний, цінувався військовий досвід), він залишався важливим протягом більшої частини існування Римської держави.

Римська республіка продовжувала багато воювати й завойовувати нові території. Але поряд із зовнішніми війнами тривали й внутрішні чвари: тепер це була боротьба патрициїв та плебеїв. Патриціями (тобто «отцями») називало себе первинне населення Риму, яке мало політичні права й перебувало на керівних посадах. Плебеї (тобто «народ») — все інше населення міста, яке не мало політичних прав, але мало обов'язок проливати кров за республіку в численних війнах. Унаслідок цієї боротьби в Римі з'явилася

нова магістратура — народні трибуни, які мали право вето (тобто «заборони») на рішення консулів та сенату, а зрештою плебеї домоглися й зрівняння в правах із патриціями, хоча на це їм знадобилося два століття.

III–II ст. до н. е. отримали назву «Епоха великих завоювань» через те, що Римська республіка розширювалася особливо швидкими темпами. Після перемоги над Карфагеном у Другій пунічній війні (218–201 рр. до н. е.) вона розпочала боротьбу за спадщину Александра Македонського з елліністичними державами й одну за іншою підкорила їх. Зокрема, Рим став володарем величезних територій на трьох континентах — у Європі, Азії та Африці — у басейні Середземного моря. У місто починають надходити величезні ресурси, — як людські, так і матеріальні, — що призводить до чергової кризи — громадянських воєн II–I ст. до н. е.

Умовним початком епохи громадянських воєн вважається повстання рабів на Сицилії, не менш грандіозною була Союзницька війна, коли населення Італії намагалося отримати права римських громадян, але для «Історії...» Геродіана більш важливими були епізоди військового протистояння між найбільш визначними римськими полководцями — Марієм і Суллою, Цезарем і Помпеем, Марком Антонієм та Октавіаном Августом. У Римі в той час виділяються дві партії (які треба розуміти зовсім не в сучасному сенсі, а як «частини» населення, що підтримують того чи іншого політичного лідера) — оптимати й популяри, але, хоча обидві пропагують формальну вірність республіці, своїми сварками вони фактично наближають її загибель.

Ще в епоху великих завоювань армія та полководці починають відігравати дедалі важливішу роль у житті

республіки, саме тому переможцями громадянського протистояння ставали найбільш вправні полководці, які згодом забирали собі одноосібну владу, проголошуючи себе диктаторами. Посада диктатора, що існувала ще в сусідів Риму, етрусків, використовувалася в період республіки, щоб упоратися з надзвичайними викликами, а тепер стала ширмою для прикриття свавілля нових правителів держави.

Під час громадянських воєн саме «вічне місто» кілька разів ставало жертвою нападів своїх власних полководців; Італією, яка вже давно не була театром воєнних дій, ходили величезні римські армії, що тепер воювали між собою; плюндрувалися мирні міста й знищувалися величезні ресурси, здобуті під час «великих завоювань». Республіканська структура управління вже не могла впоратися із кризою, тому протягом громадянських воєн була фактично демонтована, а замість неї встановилася нова, імперська, з роздутим бюрократичним апаратом та особистою гвардією імператора.

У 31 р. до н. е. Октавіан Август переміг війська Марка Антонія в битві біля мису Акцій, залишившись одноосібним правителем. Від цієї дати (чи більш пізньої, 27 р. до н. е., коли Октавіан проголошує себе Августом, тобто «величним», «священним») відраховується вже період імперії. Сам Октавіан волів, щоб його називали радше першим сенатором, принцепсом, ніж титулами одноосібного правителя чи диктатора, але вже його наступники розширювали як свої апетити, так і повноваження.

Династію Юліїв-Кладіїв, першу, яка управляла Римом в епоху імперії (27 р. до н. е. — 68 р. н. е.), навряд чи можна назвати стабільною. Із п'яти її представників

КНИГА І

[1,1] Більшість із тих, хто працював над збором історій і повсякчас старався відновити пам'ять про діяння давнини, сподівалися на вічну славу освіченості, аби мовчазно не загубитися серед велелюдної юрби, і тому нехтували у своїх працях істиною, зате чимало дбали про стиль і милозвучність. Вони покладались на те, ніби, навіть якщо оповідатимуть байки, то приємність для слуху принесе їм зиск, а за неточність викладу їх не викриють. 2. Є й такі, які через ворожість чи ненависть до тиранів¹, запопадливість або смирення перед імператорами, на догоду містам чи окремим особам надавали [подіям] в уяві більшої слави, ніж було насправді. 3. Я ж не переймав від інших маловідомі й бездоказові історії, а зі свіжої пам'яті² й з усією ретельністю зібрав у своєму творі діяння, про які оповідатиму, постановивши заздалегідь, що знання багатьох значних подій, які відбулися за короткий час, не буде неприємним для нащадків.

4. Тож, якщо зіставити весь відтинок часу, починаючи від Августа³, відтоді як римський державний устрій став монархічним⁴, то годі й відшукати за сливе двісті років аж до часів Марка⁵ нічого такого подібного, аби царство настільки часто переходило від одних наступників до інших, ані мінливих примх долі у війнах міжусобних і на чужині, ані

переселень народів і завоювань міст на нашій землі й по численних варварських, ані землетрусів і отруень повітря, ані супротивних звичаям тиранів та імператорів, про яких у попередні часи згадувалось або зрідка, або взагалі й не згадувалося⁶. 5. Деякі з них довше протрималися при владі, інші ж мали нетривале володарювання; є й такі, які, щойно досягши швидкоплинної прихильності й шани, одразу були повалені. Адже влада над римлянами, розділена між більшою кількістю правителів, ніж того вимагав проміжок часу в шістдесят років⁷, принесла багато різноманітного й гідного подиву. 6. З них старші за віком завдяки досвіду у справах дбайливіше владарювали над собою й підданими, зате молодики, ведучи цілком безтурботне життя, здійснили багато переворотів: через те, що, звісно, у різних літах і за різних можливостей різною буває і вдача. Як звершувалося кожне з цих діянь, я викладатиму в часовій послідовності й за правліннями.

[1,2] В імператора Марка було кілька дочок⁸, а дітей чоловічої статі — двоє⁹. З цих хлопчиків молодший пішов із життя зовсім юним (ім'я йому було Верісім¹⁰); того ж, який вижив, на ім'я Коммод¹¹, батько виховав з усією турботою, скликаючи звідусіль з провінцій¹² найвидатніших у науках [мужів] за неабияку платню, щоб вони, постійно перебуваючи поруч із сином, навчали його. 2. Коли надійшла пора дочкам, він видав їх за найкращих мужів сенату, та не за шляхетних давністю родоводу, не відомих своїм багатством, але прагнув, аби зятями йому стали люди скромні вдачею й помірковані в житті: адже лише цієї якості¹³, притаманні й невід'ємні від душі, він вважав

набутком. 3. Усяке доброчестя було йому небайдужим; він був шанувальником давнього письменства, так що не поступався в цьому нікому з римлян ані греків; про це свідчить і сказане, і написане ним¹⁴, — те, що дійшло до нас. 4. І щодо підданих він виявляв себе належним і лагідним імператором: він вітав правицею тих, хто йшов йому назустріч, і забороняв своїм охоронцям відганяти випадкових перехожих. Він єдиний з імператорів був вірним філософії не на словах і не знанням учень, а благочестивою вдачею і поміркованим життям. Пора його правління породила безліч мудрих мужів, бо піддані майже завжди живуть, рвійно наслідуючи погляди правителя¹⁵. 5. Тож ті його подвиги й мудрі діяння, що відзначалися військовою доблестю чи хистом у державних справах, що він звершив над варварськими народами¹⁶, які населяють північ чи живуть на сході, описані багатьма мудрими мужами. Те ж, що після смерті Марка я за все моє життя побачив і почув¹⁷, (а є серед тих [подій] і ті, в яких я сам брав участь, перебуваючи на імператорській службі чи обіймаючи громадські посади¹⁸), — все це я описав.

[1,3] Марка, старого не лише від віку¹⁹, а й від знемоги трудів і турбот, під час перебування в Паннонії²⁰ вразила тяжка хвороба²¹. Коли він уже здогадувався, що надія на порятунок слабка, дивився на сина, який починав вступати у молодий вік, боячись, аби квітуча молодість, у сирітстві набувши одноосібної та необмеженої влади, не відкинула повіддя благородних наук і звичаїв і не піддалася пияцтву й бенкетам (дуже легко-бо душі юнаків, щойно зісковзнувши в утіхи, цураються благ виховання). 2. Як

мужа вченого вельми його страшила згадка про тих, хто перейняв владу в молодості: і про Діонісія²², сицилійського тирана, який через надмірну нестриманість віддавався щораз новим утіхам за величезну плату; і про насилля і глум над підданими Александрових спадкоємців²³, через які вони зганьбили його державу. 3. Так само і про Птолемея²⁴, який дійшов аж до пристрасті до власної сестри й тим зневажив закони македонян й еллінів, і про Антігона²⁵, який в усьому наслідував Діонісія²⁶ й обвивав голову плющем замість касії²⁷ та македонської діадеми²⁸, а замість скіпетра носив тирс²⁹. 4. Та ще більше гнітили його не давні, а ще свіжі в пам'яті справи: вчинки Нерона³⁰, який дійшов до вбивства матері і народам показав себе посміховиськом; і зухвальства Доміціана³¹, що нічим не поступалися проявам крайньої жорстокості. Пригадавши такі приклади тиранії, Марк був пригнічений страхом і безнадією. Чимало його турбували й сусідні германці³², яких він ще не всіх упокорив, але одних схилив до союзу силою переконання, а інших уже переміг зброєю; були й такі, які відступили й утекли, адже боялися тоді присутності такого могутнього імператора. Він остерігався, аби вони не напали на юнака, зневаживши його вік. Варвари-бо з легкістю приходять у рух із будь-якого приводу³³.

[1,4] Зі схвильованою такими роздумами душею він скликав друзів і присутніх родичів і, коли всі зібралися, поставив поруч сина й, підвівшись на ліжку, спокійно почав такими словами:

— 2. У тому, що ви журитеся, споглядаючи мене в такому стані, немає нічого дивного: людське-бо

співчуття народжується через нещастя кривних; потрапляючи ж на очі, болісне викликає ще більший жаль. Я ж вважаю, що у вашому ставленні до мене є щось навіть більше; бо з того, як я так ставлюся до вас, маю сподівання на вашу взаємну прихильність. 3. Тепер настала пора і мені відчути, що недарма стільки часу наділяв вас шаную й турботою, а вам — віддячити мені, показавши, що не забуваєте того, що вам пощастило отримати. Ви бачите мого сина, якого самі виховали і який, саме вступаючи в юність, потребує вас, як керманичів під час бурі та шторму, аби за браком досвіду в потрібних речах не збитися йому на манівці й не впасти до нищих звичаїв. 4. Адже ви стали йому численними батьками замість мене одного, піклуючись про нього й радячи йому найкраще. Бо ж ані безлік грошей аж ніяк не вдовольняє нестриманості тиранії, ані охорона не здатна врятувати правителя, якщо до них не додається прихильність підданих. 5. Безпечно владарювали весь відведений їм час насамперед ті, хто посіяв у душах підлеглих не страх через свою жорстокість, а потяг до своєї порядності. Адже не раби з примусу, а ті, хто кориться з послухом і без удаваної запопадливості, живуть увесь свій вік, не вчиняючи й не зазнаючи від інших нічого такого, що викликає острах, і ніколи не пускаються берега, хіба тільки будуть змушені до цього примусом і зневагою. 6. Тяжко, далєбі, бути поміркованим і ставити межу прагненням, якщо влада є [твоєю] служницею. Радячи йому таке і нагадуючи йому те, що він, присутній тут, і сам чує, ви зробите його найкращим імператором для вас самих і для всіх [загалом], і цим найбільше віддячите моїй пам'яті, й лише так зможете зробити її вічною.

7. Коли Марк це сказав, він змовк, втративши свідомість, і знову знесилено й розпачливо впав на ліжко. Усіх присутніх охопила туга, так що дехто з них не стримався і жалібно заголосив. А він, проживши ще одну ніч і один день, спочив, залишивши наближеним скорботу і вічну пам'ять про свою добродішність на прийдешній вік. 8. Коли Марк помер, і звістка про це поширилася, все присутнє військо і народ однаково охопило горе, і не було такої людини в Римській державі, яка би прийняла таку звістку без сліз. Усі були суголосні: одні називали його хорошим батьком, другі — добродішним імператором, треті — блискучим полководцем, четверті — мудрим і скромним правителем, і ніхто не говорив нещиро.

[1,5] Кількома днями пізніше, упродовж яких друзі цілковито займали сина похороном батька, здалося їм за краще привести юнака до військового табору, аби він поспілкувався із солдатами й, обдарувавши їх грішми, як це прийнято у спадкоємців імператорської влади, щедрими роздачами³⁴ прихилив до себе військо. 2. Усім було сповіщено, аби вони прийшли для [імператорського] прийому на поле, де зазвичай збиралися. Коммод, прибувши, звершив імператорські жертвоприношення і, коли для нього спорудили високий поміст посеред табору, зійшов на нього і, розмістивши довкола себе батькових друзів (а їх, учених людей, у нього було багато), сказав таке:

— 3. Я щиро переконаний, що вас охопило спільне з моїм горе; через те, що сталося, і ви страждаєте нітрохи не менше за мене. Адже й коли мій батько був живий, я не вважав себе вищим за вас. Він-бо любив усіх вас, як одного. Батько радше називав

мене товаришем по зброї, аніж сином, позаяк одне [ймення] вважав природним, а інше — співпричетністю до добродетності³⁵. Та й часто доручав він мене, ще дітям, вашій опіці. 4. Через це я сподіваюся в майбутньому дуже легко відчутти від вас усіляку прихильність, адже старші [з вас] так опікувалися мною, а однолітків, безумовно, я би назвав і товаришами по навчанню військової справи: усіх-бо нас батько любив як одного і навчав усілякої добродетності. 5. Після нього доля дала вам імператором мене, не чужинця, як мої попередники³⁶, які пишалися набутою владою, але єдиного, народженого вам в імператорському палаці, і царська порфира одразу після виходу з материнського лона прийняла мене, що не звідав навіть простих пелен, і сонце побачило мене водночас людиною й імператором. 6. Звісно, враховуючи це, ви любитимете мене, не наданого вам, а вродженого правителя. Батько-бо, вознісшись на небеса, вже є супутником і співрадником богів; нам же слід дбати про людське і керувати земними справами. Успішно доводити до кінця й укріплювати їх — ваша звитяга, якщо з усією відвагою довершите війну та розширите межі Римської держави до океану. 7. Це-бо принесе вам славу, і так ви гідною вдячністю вшануєте пам'ять нашого спільного батька, який, як ви міркуєте, слухає те, що говориться, і стежить за тим, що чиниться. Ми мали б за щастя чинити належне при такому свідкові. Своїми давнішими мужніми звершеннями ви завдячуєте його мудрості та військовому талантові; а наскільки ревно ви підтримуватимете мене, нового імператора, стільки й самі здобудете слави шляхетної вірності та мужності. 8. Нашу ж молодість ви наповните величчю ваших подвигів. Варвари ж, покарані

на початку нового правління, відтепер не наважуватимуться, погордувавши нашою молодістю, нам протистояти, а в майбутньому боятимуться вже пережитого.

Сказавши таке і прихиливши військо щедрою роздачею грошей, Коммод повернувся до імператорського палацу.

[1,6] Та недовго усе чинилося за задумом батькових друзів, які щодень були поруч з Коммодом, радячи йому найкраще, і приділяли йому стільки часу, скільки вважали достатнім для розумної турботи за тілом [Марка]. Деякі з придворних, які увійшли до нього в довіру, намагалися розбестити молоду вдачу імператора, — застільні підлабузники, які вимірюють щастя шлунком і наймерзеннішими речами, — нагадували йому про римську розкіш, розповідали про потішні видовища та музичні вистави, перелічували розмаїття страв, ганили всяку погоду на берегах Істру³⁷ як несприятливу, завжди холодну і хмарну.

— 2. Чи не набридло тобі, — казали вони, — володарю, пити крижану й добути з-під землі воду? Інші ж насолоджуватимуться гарячими джерелами, прохолодними потоками, благодатними випарами та повітрям, якими багата одна тільки Італія.

Змальовуючи таке-ось юнакові, вони пробуджували в ньому прагнення до насолод. 3. Тож, несподівано скликавши друзів, він сказав їм, що скучив за батьківщиною; соромлячись, проте, визнати причини наглого пориву, удавав, що ніби боїться, аби хтось із тамтешніх патриціїв чи багатіїв не випередив його та не захопив імператорський палац, а потім, наче

з неприступної фортеці, не зібрав військо й прибічників та не прибрав до рук владу: народ-бо зміг би надати [для такої справи] багато претендентів.

4. У той час, як він так-ось виправдовувався, всі інші засмутилися в душі і понуро втупили свій погляд у землю. Помпеян³⁸ же, який був з усіх найстаршим і доводився йому пошлюбним родичем (бо був у шлюбі з найстаршою із сестер Коммода), сказав:

— З одного боку, природно, дитино і царю, що ти тужиш за батьківщиною: ми й самі охоплені подібною тугою за усім, що вдома. 5. Але тутешні справи, важливіші та нагальніші, стримують це прагнення. Тим, що там, ти ще потім насолоджуватимешся довгий вік; Рим же є там, де б не був імператор³⁹. Покинути незакінчену війну — негідно й ризиковано. Ми дамо привід варварам нахабніти, і вони признають за нами не потяг повернутися додому, а втечу і страх. 6. Для тебе було б добре, перемигши всіх їх і розширивши межі імперії до північного океану, повернутися додому з тріумфом, ведучи за собою бранців та полонених варварських царів і сатрапів. Такими-бо ділами римляни, твої попередники, стали великими і славними. Боятися ж, аби хтось там не посягнув на твою владу, тобі не слід. Адже й найкращі мужі сенату тут із тобою; і все наявне військо охороняє твою владу; й імператорська скарбниця вся тут; а пам'ять про твого батька укріпила у підданих вічну вірність і прихильність до тебе.

7. Сказавши дещо таке для підбадьорення і заохочення до кращих справ, Помпеян ненадовго стримав юнака. Коммод, присоромлений сказаним і неспроможний нічого до ладу відповісти, розпустив друзів, сказавши, що має наодинці обміркувати, що йому слід

чинити. 8. Та за наполяганням своїх прислужників він уже нічого не розповів друзям, а, розіславши листи й виділивши кого вважав за потрібне для охорони берегів Істру з наказом стримувати набіги варварів, оголосив, що вирушає в дорогу. Відтак вони виконували те, що їм було доручено: за короткий час вони здолали більшість варварів зброєю, а деяких великим підкупом легко переконали і схилили до союзу. 9. Варвари-бо від природи жадібні до грошей і, нехтуючи небезпеками, або набігами й нападами добувають собі необхідне для життя, або погоджуються на мир в обмін на велику платню. Знаючи це і купуючи собі безжурність (він-бо мав предостатньо грошей), Коммод давав їм усе, що вони просили.

[1,7] По оголошенні відходу табір охопив вельми великий рух, бо всі хотіли відбути разом з ним, аби позбутися докучливого життя на ворожій землі й натомість насолодитися римською розкішшю. Коли поширилася звістка і прибули вісники, сповіщаючи про приїзд імператора, римський народ зрадів, позаяк і покладав хороші сподівання на присутність нового імператора, вважаючи, що юнак наслідуватиме батька. 2. З молодечим поспіхом звершивши подорож і швидко проїхавши через міста, що були на шляху, Коммод, будучи скрізь прийнятим по-царськи й показуючи себе святочному народові, усім видався милим і бажаним. 3. Коли він наблизився до Риму, весь сенат і весь люд, що його населяв, не стримуючись, але волюючи випередити один одного, увінчані лавровими вінками й несучи всі на ту пору розквітлі квіти, хто як був годен, вийшли йому назустріч іще далеко перед містом, аби побачити нового

та благородного імператора. 4. Вони щиросердно жадали його, бо серед них народився і зріс він — римський імператор і патрицій у третьому поколінні⁴⁰. По батькові він походив з роду видатних сенаторів; мати ж Фаустина народилася імператрицею⁴¹, будучи дочкою Антоніна, названого Благочестивим⁴², і була нащадком Адріана⁴³ по жіночій лінії, а її рід брав початок від прадіда Траяна⁴⁴. 5. Такий у Коммода був рід; до цвіту юності додавалася ще й гідна погляду зовнішність, пропорційність статури і мужнє обличчя. Привітний і палкий погляд; волосся, настільки природно золотисте й витке, що, коли його освітлювало сонце, воно сяяло, мов вогонь; через те одні вважали, що його перед виходом осипають золотою стружкою, інші боготворили його, говорячи, що навколо голови у нього від народження з'явилося немовби небесне сяйво; на щоках починав пробиватися перший пушок. 6. Споглянувши на такого імператора, римляни вітали його, усіяко прославляючи, кидаючи йому вінки та квіти. Коли ж він увійшов у Рим, піднявся до святилища Юпітера⁴⁵ та інших храмів, то одразу подякував сенатові та воїнам, що залишалися в Римі, за збережену вірність, а потім відбув до імператорського палацу.

[1,8] Протягом декількох років він наділяв батькових друзів усіякою шанобою і все робив, дотримуючись їхніх порад. Переїнявши ж турботу про державу, він поставив над військами Переннія⁴⁶, італійця за походженням, який вважався досвідченим у військовій справі (саме тому він і зробив його префектом преторію⁴⁷). А той, користуючись молодістю юнака, дозволив йому проводити вільний час

у розкошах і пиятиках <...>, відволікав його від турбот і тягарів імператорської влади. 2. Тим часом сам узяв усе управління країною на себе, керуючись нестримним прагненням до багатства: зневагою до того, що він безперестанку набував, і ненаситною гонитвою за тим, чого в нього ще не було. На батькових же друзів він першим почав зводити наклепи і про тих із них, які були багатими та шляхетними, лякав юнака різними підозрами, аби той, убивши їх, надав йому привід і можливість прибрати до рук їхнє майно. 3. До певного часу юнака стримували пам'ять про батька й сором перед його друзями. Але врешті, наче з волі лихої і заздрісної долі, що відвернула від нього рештки розсудливості та скромності, сталося таке.

Луцілла⁴⁸ була найстаршою з усіх сестрою Коммода. Вона спершу була дружиною імператора Луція Вера⁴⁹, і Марк, перетворивши його на співправителя і видавши за нього дочку, зробив родичання з ним найнадійнішою запорукою прихильності. Коли ж трапилося так, що Луцій помер, батько, залишивши дочці знаки імператорської влади, видав її за Помпеяна. 4. І Коммод зі свого боку зберігав почесні для сестри: у театрах вона сиділа на імператорському троні, і перед нею несли вогонь. Коли ж Коммод одружився з жінкою на ім'я Кріспіна⁵⁰, виникла потреба поступитися почесним місцем дружині імператора; Луцілла ж, тяжко це зносячи і вважаючи почесні тієї особистою образою, до того ж знаючи, що її власний чоловік [Помпеян] любив Коммода, нічого не розповіла йому стосовно замаху на владу; Квадратові⁵¹ ж, одному родовитому й багатому юнакові, з яким вона, як подейкували, перебувала

у таємному зв'язку, вивідуючи його думку, безперестанку жалілася на позбавлення почесного місця і потроху схилила юнака до задуму, що приніс загибель йому самому та всьому сенатові. 5. Зробивши співучасниками змови декількох помітних сенаторів, той переконав одного юнака, також сенатора, на ім'я Квінтіан⁵², нерозважливого й зухвалого, сховати кинджал за пазуху і, підгадавши час і зручне місце, напасти на Коммода і вбити його, завіривши, що все інше сам владнає роздачею грошей. 6. І ось той став у проході в амфітеатр (а там було темно, тому він сподівався залишитися непоміченим), оголив кинджал, напав зненацька на Коммода і гучно вигукнув, що посланий до нього сенатом. Та він не встиг поранити імператора: згаявши час на промовляння слів і показ кинджала, схоплений охоронцями імператора, поніс покарання за нерозсудливість. І він замість того, аби здійснити замислене, розповів про змову; і так сталося, що викритий був спійманим, а завчасно попереджений — врятувався.

7. Саме такою є перша і головна причина того, чому в молодого імператора з'явилася ненависть до сенату: сказане ранило його душу, і він почав вважати всіх укупі своїми ворогами, назавжди запам'ятавши голос нападника. 8. Отак і у Переннія нагодилися привід і достатня підстава [вчинити замислене]: він-бо постійно радив Коммодові виганяти й знищувати тих, хто вирізнявся серед інших; а сам він, привласнивши їхні пожитки, легко став найбагатшим з-поміж своїх сучасників. Після ретельного розслідування, проведеного Переннієм, Коммод без жалю убив сестру і всіх, хто був у змові чи на кого впала бодай якась підозра.

ЗМІСТ

Передмова. <i>Павло Майборода</i>	3
«Історія Римської держави після Марка Аврелія» Геродіана як зразок античної фікціональної історіографії. <i>Федір Довбищенко</i>	35
Книга I	53
Книга II	85
Книга III	117
Книга IV	147
Книга V	173
Книга VI	191
Книга VII	209
Книга VIII	234
Примітки	253
Додатки	315